

FTAMP 10.07.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511422>

К.А. Айтеке¹, М.Х. Матаева¹, Э.С. Майшекина¹,
Б.С. Исахов^{2*}

¹Әлихан Бөкейханов атындағы университеті, Семей, Қазақстан

²Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан

*e-mail: bakha86@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ СОЦИЕТАЛДЫ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІ

Құқықтық мемлекеттің, демократияның қалыптасуы мен жетілдірілуі азаматтық қоғамның дамуымен тығыз байланысты. Мемлекеттің әлеуметтік қызметін зерттеу, әлеуметтік мемлекет моделінің қалыптасу жолдарын зерделеу әртүрлі тарихи кезеңдерде жүрді. Әлеуметтік қолдау мәселесі бұрыннан пайда болды, бірақ ұзақ уақыт бойы әр түрлі қоғамдардың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерінде заңмен бекітілмеген. Қазақстан қоғамы заңнамалық негізде тұрақты жұмыс істейтін әлеуметтік саясатты құру бағытын Конституциямен бекітіп берді. Бұл қоғам мен мемлекет өмірінің барлық салаларының табысты болашақ дамуының кепілі болып табылады. Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамның социеталды конституционализмнің қалыптасуы елдің саяси, әлеуметтік және құқықтық саладағы өзгерістерді көрсететін маңызды процестер болып табылады. Бұл тек конституциялық принциптердің негізгі тұстарын нақтылап қана қоймай, азаматтардың әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беруін белгілейді. Ал азаматтық қоғам саяси, әлеуметтік және экономикалық процестерге әсер ете отырып, азаматтардың құқықтарын қорғауға және қоғамдық пікір қалыптастыруға бағытталған тәуелсіз қоғамдық ұйымдардың, институттар мен бастамалардың жиынтығы бола отырып, мемлекеттік салалардан тыс қызмет атқарады. Ұсынылған мақала азаматтық қоғамның социеталды конституционализмнің қалыптасуына әсерін зерделеуге арналған.

Зерттеу мақсаты. Азаматтық қоғамның социеталды конституционализмнің қалыптасуының әсерін зерделей отырып, оның проблематикасын анықтау.

Түйін сөздер: мемлекет, азаматтық қоғам, конституционализм, әлеуметтік мемлекет, әлеумет.

K.A. Aiteke¹, M.H. Mataeva¹, E.S. Maishekina¹,
B.S. Issakhov^{2*}

¹Alikhan Bokeikhanov University, Semey, Kazakhstan

²Miras University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: bakha86@gmail.com

The impact of civil society on the formation of societal constitutionalism in the Republic of Kazakhstan

The formation and improvement of the rule of law, democracy is inextricably linked with the development of civil society. The study of the social functioning of the state, the study of the ways of formation of the model of the social state took place in various historical periods. The problem of social support arose a long time ago, but for a long time was not enshrined by law in the Customs and traditions of various societies. Kazakhstan's society has enshrined in the Constitution the direction of creating a stable social policy on a legislative basis. This is the key to the successful future development of all spheres of life of society and the state. The formation of societal constitutionalism of civil society in the Republic of Kazakhstan is the most important processes reflecting changes in the political, social and legal sphere of the country. It not only clarifies the main points of constitutional principles, but also establishes the guarantee of social rights and freedoms of citizens. Civil society, on the other hand, functions outside the state spheres, being a set of independent public organizations, institutions and initiatives aimed at protecting the rights of citizens and forming public opinion, influencing political, social and economic processes. The presented article is devoted to the study of the influence of civil society on the formation of societal constitutionalism.

Keywords: state, civil society, constitutionalism, social state, social.

К.А. Айтеке¹, М.Х. Матаева¹, Э.С. Майшекина¹,
Б.С. Исахов^{2*}

¹Университет имени Алихана Бокейханова, Семей, Казахстан

²Университет Мирас, Шымкент, Казахстан

*e-mail: bakha86@gmail.com

Влияние гражданского общества в Республике Казахстан на формирование социал-конституционализма

Становление и совершенствование правового государства, демократии тесно связаны с развитием гражданского общества. Изучение социальной деятельности государства, изучение путей формирования модели социального государства происходило в разные исторические периоды. Проблема социальной поддержки возникла давно, но долгое время не закреплялась законом в обычаях и традициях различных обществ. Казахское общество закрепило Конституцией курс на создание постоянно действующей социальной политики на законодательной основе. Это залог успешного будущего развития всех сфер жизни общества и государства. Становление социал-конституционализма гражданского общества в Республике Казахстан является важнейшим процессом, отражающим изменения в политической, социальной и правовой сфере страны. Это не только конкретизирует основные моменты конституционных принципов, но и устанавливает гарантии социальных прав и свобод граждан. Гражданское общество функционирует вне государственных сфер, являясь совокупностью независимых общественных организаций, институтов и инициатив, направленных на защиту прав граждан и формирование общественного мнения, воздействуя на политические, социальные и экономические процессы. Представленная статья посвящена изучению влияния гражданского общества на формирование социал-конституционализма.

Ключевые слова: государство, гражданское общество, конституционализм, социальное государство, социум.

Кіріспе

Қазақстан өз алдына мемлекет ретінде тәуелсіздік алған жылдары ішінде, ұлттық заң ғылымында конституциялық-құқықтық құндылықтарға, мемлекет пен қоғамның саяси-әлеуметтік дамуы туралы көзқарастарға жауап еретін жаңа конституциялық бағыт қалыптасты.

1995 жылғы Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде бекітеді, оның ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады (<https://adilet.zan.kz/>). Сондықтан демократиялық және құқықтық мемлекеттің қалыптасуы, Қазақстан Республикасында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын нығайту, кеңейту және дамыту ұстануға айтарлықтай қызығушылық тудырады. Конституциялық реттеу саласын сипаттау кезінде зерттеушілер категориялар мен ұғымдар жүйесін қолданады, олардың арасында конституционализмнің алуан түрлілігі ерекшеленеді. Бірақ осы санаттың маз-

мұнын ашқан кезде зерттеушілер біркелкі, тіпті одан да көп, бірдей деп атауға болмайтын пікірлер айтты. Әр түрлі авторлар осы құбылыстың бір немесе басқа жағын баса көрсету және ашу арқылы әртүрлі көзқарастарды білдіреді.

Социеталды конституционализмнің құрылуы демократиялық құқықтық мемлекет пен дамыған азаматтық қоғамның қалыптасуымен органикалық бірлікте ғана мүмкін болатындығы дәлелденді. Социеталды конституционализм, жаһандық конституционализмнің әр түрі бола отырып, құқық әлеуметтануы тұрғысынан көптеген материалдық конституцияларды жинақтауға қабілетті, дүниежүзілік конституциялық тәртіп ретінде талданады. Осыдан, трансформация және құқықтық реттеу жаңа негізге, яғни жеке әлеуметтік домендердің материалдық конституциясына негізделген процесс ретінде жүреді.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Зерттеу міндетін ашу, әр түрлі әдістемелік құралдарды қолдануды қажет етті. Зерттеудің

негізгі объектісі Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамның социеталды конституционализмнің қалыптасуына әсері туралы болғандықтан, оны талдау кезінде жалпыға бірдей танымның ғылыми әдістері ретінде зерттеу барысында салыстырмалы талдау, құқықтық модельдеу, тарихи, ресми-құқықтық, құрылымдық-функционалдық және басқа да ғылыми әдістер қолданылды. Сонымен қатар жеке ғылыми әдіске сүйенеді. Жүргізілген зерттеулердің дереккөздер базасын конституционализм дамуының әртүрлі аспектілеріне арналған ғылыми әзірлемелер, аталған сала бойынша мамандардың ғылыми конференцияларындағы монографиялар, диссертациялар, баяндамалар мен тезистері құрайды.

Талдау

Мемлекеттің әлеуметтік функциясының маңыздылығына дау айту қиын, өйткені ол қоғамның және әр азаматтың өмірлік мүдделеріне жеке-жеке әсер етеді. Дұрыс анықталған әлеуметтік саясатты жүзеге асыру мемлекеттің экономикалық тұрақтылығы мен өркендеуіне әкеледі, оның сыртқы саяси қауіпсіздігін анықтайды. Социеталды конституционализмнің қалыптасуы әлеуметтік мемлекеттің жұмыс істеуіне және адамның әлеуметтік құқықтарын қорғауға, елдегі тұрақтылық пен қоғамдағы келісімді қамтамасыз етуге бағытталған өз функцияларын жүзеге асыруына байланысты проблемалардың теориялық және практикалық маңыздылығына байланысты.

Профессор В.А. Кимнің пікірінше, конституционализм идеясы құқықтық мемлекетпен байланысты. Құқықтық мемлекеттің сипатын қарастыра отырып, оның құқыққа қатысты екі жақты рөлін атап өткен жөн. Ол, мемлекет, тиісті органдар арқылы құқықтық нормалар жасайды және сол нормаларға бірден бағынады (Ким 2001: 254). Конституционализм идеяларының негізінде жалпыдемократиялық құндылықтарға деген ұмтылыс жатыр немесе А. Шайо анықтағандай, бұл халықтың, ұлттың рухы, әділеттілік немесе жақсы әдет (Шайо 1999: 21). Конституционализм идеялары адамның құқықтары мен бостандықтары туралы конституциялық ережелер арқылы, тікелей және өкілді демократия институттарында және т.б. арқылы заңды түрде жүзеге асырылуы және нақтылануы мүмкін. Тәжірибелік іске асыру тұрғысынан конституционализм белгілі бір даму кезеңінде белгілі

бір мемлекетте демократиялық институттарды жүзеге асырудың нақты тарихи тәжірибесін, Қазақстанның конституциялық дамуындағы жалпы демократиялық құндылықтардың көріну тенденциялары мен заңдылықтарын қамтиды (Амандыкова 2002: 26-27).

Конституционализм ұғымы жинақталған және жалпыланған түрде конституциялық нормалар, қатынастар, институттар мен құрылымдар олардың статикалық-динамикалық күйінде, олардың іс-әрекеті мен дамуындағы бүкіл жүйені алады. Сонымен бірге, ол конституциялық нормалардың барлық инфрақұрылымын ашады, олардың қызмет ету рөлін көрсетеді, әртүрлі байланыстарға әсер етеді және конституционализмнің барлық компоненттерін қоғамдық өмірдің құрылымдарымен байланыстырады. Конституционализм ұғымында конституциялық нормалар түріндегі мәнін, ортасын, бағыттаушы буынды бөліп көрсету қажет. Олардың айналасында бірінші буынның компоненттері (конституциялық – құқықтық қатынастар, конституциялық институттар мен құрылымдар), содан кейін екінші буынның компоненттері (конституциялық көзқарастар, теориялар мен тұжырымдамалар) жиналады. Ғалымдардың пікірінше, конституционализмнің негізгі компоненттері ретінде: көзқарастар жүйесі; конституциялық институттардың жиынтығы; конституциялық қатынастар жүйесі; тиісті құрылымдар жүйесін атауға болатындығын көрсетеді (Баймаханова 2012).

Егер конституционализмнің өзегі Конституциядан, конституциялық-құқықтық актілердің барлық нормаларынан тұрса, онда бұл орталық кең инфрақұрылыммен, қатынастармен, институттармен және осы нормативтерді іске асыруға арналған субъектілермен толықтырылады. Барлық аталғандардың байланыстар жүйесінсіз конституциялық нормалар жүйесі көп нәрсені білдірмейді. Бірақ олармен бірге ол жұмыс істейтін белсенді организм болады, ол тек құқықтың іргелес аймақтарына ғана емес, сонымен бірге құқықтан тыс кең, өмірлік қатынастарға, процестерге, құрылымдар мен институттарға да әсер етеді. Конституционализм Конституцияның «жұмыс істеуіне», оның алғышарттарын қамтамасыз етуге арналған үстемдік, біріктіру қасиеттері, жоғары күші бар және тікелей әрекет ету сияқты қасиеттерді жүзеге асыру, елде конституциялық заңдылық пен конституциялық құқықтық тәртіпті бекітуге қол жеткізу, онда қарастырылған адамның құқықтары мен бостандықтарын нақты ету шарттары.

Тарихқа қатысты мәселелер, жалпы айтқанда, азаматтық қоғам деп аталатын құрылу мен білім ежелгі өркениеттер дәуірінен бастап байқалды. Азаматтық қоғам идеясының бастамаларын Платон, Аристотель, Цицерон және басқа да танымал зерттеушілердің, ойшылдардың еңбектерінен кездестіруге болады. Оның пікірінше, адамдар, тең құқылы адамдар және толыққанды азаматтар болды, олар мемлекеттік жүйе мен қоғам істерінде қарқынды рөл атқарды. Ойшыл бұл қоғамды тәуелсіз, тең құқықты, бір-бірімен белгілі бір міндеттемелермен және сонымен бірге саяси құрылымның бірігуі ретінде көрді.

Зерттеушілердің пікірінше, «азаматтық қоғам, қоғам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас туралы жасалған қоғамдық келісім нәтижесінде пайда болды» (https://www.civisbook.ru/files/File/Russo_O_dogovore.pdf).

Сондықтан азаматтық қоғам құрылымы типі бар тұжырымдамаға қызығушылық түсінікті. Әлеуметтік жағдайды түсінудің көптеген жолдары бар. Бұл әдетте әділдікке, азаматтардың әл-ауқатына және қорғалуына жауапты елдің атауы. Бірақ қоғам өмірінің әлеуметтік-қоғамдық саласы үшін билік органдарының белгілі бір жауапкершілігін көрсететін мұндай көзқарас, бұл жауапкершіліктің қаншалықты таралатыны туралы сұраққа жауап бермейді.

Мұндай зерттеу марксизм классиктерінде де кездеседі: «...азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам – адамдардың материалдық, экономикалық өмірі мен қызметінің саласы. Бұл мемлекетке қатысты бастапқы болып табылады, азаматтық өмір әртүрлі мүдделердің жиынтығы ретінде мемлекетті біріктіреді (Баранов 2015: 125).

Алайда, біз толыққанды және қалыптасқан азаматтық қоғам дегеніміз белгілі бір мағынада тәуелсіз және сонымен бірге өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе екенін және кез-келген басқа қоғам сияқты әр түрлі сипаттағы қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін адамдардың түрлі бірлестіктеріне негізделетінін нақты білуіміз керек. Азаматтық типтегі дамып келе жатқан қоғам – бұл мемлекетті ұйымдастыруға әкелетін көптеген алғышарттардың бірі, жалпы алғанда, құқықтарға негізделген немесе құқықтық мемлекет. Заң шығармашылығында Дэвид Истон әзірлеген классикалық сипаттағы схема бар, мұнда «азаматтық қоғам саяси жүйеге қоғамның талаптары мен қолдауының сүзгісі ретінде» (Easton 1965: 96).

Қазақстандық ғалымдардың көзқарасы бойынша «азаматтық қоғам деген жеке адамның, әлеуметтік топтардың, сан қырлы мүдделері мен талаптарын іс жүзінде асыру және қанағаттандыру үшін қалыптасқан қоғамдық қатынастардың жиынтығы және содан туындайтын мемлекеттік емес ұйымдардың құқықтық негізінде құрылған жүйесі» деген анықтама келтіреді (Өзбекұлы 2006: 69).

Мемлекет азаматтық қоғамның сынын, көрегендік пікірлерін толық ескерген жағдайда қоғамда үйлесімділік, келісімділік орнайды, қақтығыстардың шеңбері тарылады, индивидтердің бастарының бірігуіне жағдайлар жасалынады. Ал, азаматтық қоғамдағы идеялық келіспеушіліктер пікірталас арқылы келісімге келу, жетуге жағдайлар туғызады.

Құқықтық зерттеулерде дұрыс атап өтілгендей, әлеуметтеуші мемлекет тұжырымдамасы өз дамуында халықтың жекелеген санаттары үшін өзара көмек пен оның ең төменгі стандарттарынан жалпыға бірдей қорғауға өтіп, әл-ауқат пен жеке мүмкіндіктерді арттыруға ықпал ету үшін әрбір адамға елдің өміріне қатысуға мүмкіндік берді (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31655954).

Қазақстан мен Орталық Азия елдерінің жаңа конституцияларында «азаматтық қоғам» терминінің өзі болмаса да, онда оның адам мен азаматтың құқығы мен бостандығының негізгі элементтері, жеке тұлға, қоғам және мемлекет арасындағы қарым – қатынастың конституциялық принциптері, жеке меншік құқығы мен кәсіпкерлік қызмет бостандығы, әлеуметтік-бағдарланған нарықтық экономика, саяси және идеологиялық принциптер әр түрлі, көппартиялық, жергілікті өзін-өзі басқару және азаматтардың азаматтық бастамаларын өзін-өзі ұйымдастырудың басқа түрлері бекітілген (Матаева 2006: 217).

Социеталды конституционализмнің орталық, тұжырымдамалық ережелерінің бірі – қазіргі кездегі нәрсені талап ету, жеткізу қоғамда барған сайын міндетті нормалар көптеген жолдармен және субъектілермен құрылуы мүмкін, ал конституция енді құрылтай актілермен байланысты емес (Бочкарев 2021: 11). Бұл тезистен Д. Скьюлли, Г. Тойбнер, А. Фишер-Лескано және т. б. еңбектеріне негізделген социеталды конституционализм идеясы пайда болады. Қазіргі қоғамның авторитарлық дрейфіне жауабы ретінде социеталды конституционализмнің тұжырымдамасының негізін қалаушы Д. Скьюлли

(Sciulli, 1988a: 377), социеталды конституционализм теориясы еріктілермен және процедура-лық сипатымен анық көрінетін, ерекшеленетін нормалары мен институттары бар, кез-келген қазіргі заманауи азаматтық қоғамның белгілі секторларына, құрылымдары мен ұйымдарына назар аударады деп болжады. Тек осы нормалар мен институттардың болуы, біріншіден, қазіргі жағдайда орын алып жатқан, әлеуметтік өзгерістердің авторитарлық емес бағытын екіншіден, кез келген секторлар, құрылымдар немесе ұйымдар аясында әр түрлі топтағы басқаларға бағыттап әрекет жасаушы субъектілер (актор) мен бәсекелес топтардың әлеуметтік интеграциясы мүмкін екендігін сипаттай алады (Sciulli, 1992b: 156-160).

Конституционализм құрылымдардың өзара байланысты топтарының күрделі жүйесі болғандықтан, конституционализмнің негізгі элементтерін, бастапқы принциптерін белгілеу белгілі бір ғылыми және практикалық қызығушылық тудырады. Конституционализмді зерттеушілер конституционализмнің белгілері туралы айтады, дегенмен, біздің ойымызша, принциптер туралы, яғни конституционализмнің негізгі идеялары немесе негізгі принциптері туралы айту дұрысырақ болар еді. Сонымен қатар, конституционализмнің құндылық мәні оның принциптерінде қалыптасатынын атап өткен жөн.

Конституционализммен жүзеге асырылатын принциптерді зерттеп, бөліп көрсете отырып, біз оларды ортақ жүйе деп санаймыз. Тек олардың бірлігінде әрекет еткен жағдайда ғана конституционализмнің құқықтық құндылық ретінде бар екендігі туралы айтуға болады. Қазіргі қазақстандық конституционализм қағидаттарының бірлігінсіз біздің қоғамымыздың әл-ауқатының кепілі болуға, сондай-ақ қазақстандық мемлекеттіліктің үдемелі және жанжалсыз дамуында бағдар болуға тиіс ортақ әмбебап құқықтық құндылықтар туралы сөз бола алмайды. Сонымен бірге, кем дегенде бір принциптің жоғалуы не тиімсіздігі саяси-құқықтық тәжірибе ретінде конституционализмнің жоқтығын көрсетеді (Амандыкова 2002: 28).

Жалпы социеталды конституционализм турасында А.К. Котов конституционализм құқықтық мемлекеттің бастауы, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамға апаратын жол екенін атап көрсетеді. Конституционализм – бұл тұрақты конституциялық құқықтық тәртіптің нәтижесі. Азаматтық қоғам – бұл экономикалық еркіндік пен демократиялық саяси режимге

негізделген жеке тұлғаның автономиясын және қоғамның өзін-өзі реттеуін бекітудің салдары. Конституционализм ол халықтық егемендікке, жеке меншікке, экономикалық бостандыққа, биліктің бөлінуіне баса назар аударатын тек зайырлы және республикалық құбылыс (Котов 1997: 80-82).

Қоғамның жаһандануы қоғамның әрбір функционалдық саласы конституциялық мәртебесі бар нормаларды қалыптастыруға қабілетті құқықтық тәртіпті орнатады. Жаһандық қоғамда өзара іс-қимылдың барлық салалары (қарым-қатынас жүйелер) қазіргі қоғам өмірінде орталық орын алмайтын ұлттық басқарушы институттардан, яғни мемлекеттен бөлінеді.

Социеталды конституционализмді жақтаушылар жасаған негізгі қорытынды-конституциялық нормалар нақты анықталған қоғамдық саяси-құқықтық актілер арқылы жасалмайды, ал жеке құқықтың трансұлттық құрылымдары квазимемлекеттік, квази-саяси мәртебені қабылдай алады, өйткені олар әртүрлі әлеуметтік домендер үшін құрылымдық нормаларды жасайды. Тіпті орталық банктер, университеттер және басқа да ғылыми ұйымдар, конституциялық соттар және т.б. сияқты мамандандырылған функционалды институттар өздерінің саяси ықпал ету көздері және өзін-өзі конституциялау процестеріне ие. Г. Тойбнер мемлекеттердің конституциялары, тіпті ықпал ету саласы ұлттық шекарадан асып кеткендерді де (мысалы, интернетті пайдаланушылардың негізгі құқықтарына немесе төрелік талқылаудағы заңның үстемдігінің кепілдіктеріне қатысты мәселелерде) трансконституционализм ретінде кеңірек түсіндіруге болмайтынын атап өтті, өйткені бұл жағдайда өзін-өзі институттандыратын әлеуметтік институттардың ерекше конституциялық әлеуеті бағаланбайды: қоғамның функционалдық дифференциациясы – бұл саяси шешімдер қабылдаудың негізгі мәселесі емес, күрделі эволюциялық процесс, олардан біртіндеп өз логикасына сәйкес мамандандырылған институттарды қалыптастыратын айырмашылықтар пайда болады. Бұл процесте функционалдық жүйелер ресми ұйымдармен және трансұлттық режимдермен не болып жатқанын өздерінің жеке басын анықтау арқылы өздерін қалыптастырады (Teubner 2018).

Қазақстан Республикасының Конституциясы, еліміздің барлық азаматтарының өмір сүру деңгейіне кепілдік беру үшін әлеуметтік саясаты жүргізуі тиіс деп санаймыз. Себебі халықтың еркін дамуына экономикалық, әлеуметтік, құ-

қықтық жағдайлар жасауға кепілдік береді және бұл ұлттық деңгейде.

Қарап отырсақ, еліміздің Негізгі заңы социеталды конституционализмнің негізгі бағыттарын айқындап берді. Атап айтсақ, денсаулығы бұзылған, мүгедектігі бар, күнкөріс деңгейі нашарлаған не жоғалтқан жағдайда, жалақы мен зейнетақыны, сонымен қатар әлеуметтік қамсыздандыруды және т.б. белгілейді және төлейді. Бұл тұста ҚР-да азаматтық қоғам институттарының тұрақты түрде дамуы үшін әлеуметтік мемлекет ретінде қазіргі саяси аядағы талдауды қажет ететін мәселелерді белсене ұстана отырып, толыққанды жетілуі маңызды роль атқарары сөзсіз. Оған алғышарттары нарықтық экономиканы қалыптастыру, ашықтық, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асыру және басқа да маңызды тұстарды қамтитын азаматтық қоғам ұйымдары мен құрылымдарының ролін күшейте отырып қол жеткізуге болады. Сонда ғана елімізде азаматтық қоғамның ролі артып, олардың өкілдері өздеріне қажеттіліктерді дамыта отырып, өз құқықтарын қорғауға батыл қадам басады және қорғайды.

Нәтиже

Шын мәнінде, азаматтық мінездемесі бар қоғамда ғана адамның өзін-өзі жүзеге асырудың нақты себебі болуы мүмкін. Өйткені бұл оны қоғамның тәуелсіз мүшесі етеді. Басқа нұсқада, жалпы алғанда азаматтық қоғам өз құқықтары бар адамдар өз бетінше әрекет еткенде және сонымен бірге олардың әрекеттері үшін жауап бергенде ғана құрылуы мүмкін.

Жоғарыда аталғандай, азаматтық қоғам қалыптастыру үшін, конституциялық бекітілген тумысынан берілетін адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтары туралы түсініктер шешуші рольді алады. Азаматтардың азаматтық типтегі қоғамдағы мінез-құлқы мүлдем сәйкес келмейді. Ең дұрысы, әлеуметтік топтың белгілеріне, принциптері мен функцияларына назар аудара отырып, әлеуметтендіруші (социеталды) мемлекеттің ерекшеліктері де үйлесімді тізбекте пайда болады, өйткені олардың сипаттамалары іс жүзінде ұқсас, сонымен қатар социеталды конституционализмнің ерекшеліктерін сипаттау мақсатында біз азаматтық қоғамның сипаттамалық ерекшеліктерін көреміз.

Қазіргі таңда конституциялық-құқықтық реттеу көлемін кеңейту, оның тиімділігін арттыру үрдісі байқалады, бұл құқықты интернацио-

налдандырудың әсеріне және соның салдарынан Конституциялық құқықтағы саясаттандыру мен әлеуметтену элементтерінің күшеюіне байланысты (Юрковский 2017: 53-54). Сонымен бірге, бұл процесс классикалық немесе ұлттық конституционализмге тән, ал әлеуметтік конституционализм тұжырымдамасы жаһандық қоғамдағы өзара әрекеттесудің барлық салалары өзін-өзі реттейтін, ішкі рефлексивті нормативтік тәртіпті орнатады, мұнда байланыс жүйелері өздерінің функциялары үшін нормативтік шектеулерді рәсімдей алады.

Сонымен қатар, азаматтық қоғамның социеталды конституционализмнің қалыптасуы әсерін, мемлекетке жаһандық әлеуметтік институттарды конституциялау процесінде елеусіз рөл атқарады, оны бақылаушы немесе қосымша рөл ретінде анықтауға болады. Ал «Конституция егемендік және мемлекеттің басқа атрибуттары ретінде белгілі бір мемлекет үшін жалғыз болуы керек. Бір мемлекетке қатысты екі егемендік бола алмайтындай, бір мемлекет үшін екі, үш немесе одан да көп Конституция бола алмайды... Конституция мемлекетті реттеуі керек, ал азаматтық қоғам деңгейі шарттармен реттелуі керек». Конституция өз функцияларын барлық басқа заңдардан басым болған және оның қайнар көзі халық болған жағдайда ғана орындай алады. Халықтық егемендіктен басқа заңдастырудың кез-келген түрі Конституцияның үстемдігіне қауіп төндіреді. Осылайша, конституция саяси биліктің ерекше заңдастырылуы ретінде көрінеді.

Шын мәнінде, азаматтық мінездемесі бар қоғамда ғана адамның өзін-өзі жүзеге асырудың нақты себебі болуы мүмкін. Өйткені бұл оны қоғамның тәуелсіз мүшесі етеді. Басқа нұсқада, жалпы алғанда азаматтық қоғам өз құқықтары бар адамдар өз бетінше әрекет еткенде және сонымен бірге олардың әрекеттері үшін жауап бергенде ғана құрылуы мүмкін. Біздің азаматтарымыз үшін бұл маңызды мәселе, өйткені біздің азаматтардың азаматтық типтегі қоғамдағы мінез-құлқы мүлдем сәйкес келмейді. Ең дұрысы, әлеуметтік топтың белгілеріне, принциптері мен функцияларына назар аудара отырып, социеталды (әлеуметтендіруші) мемлекеттің ерекшеліктері де үйлесімді тізбекте пайда болады, өйткені олардың сипаттамалары іс жүзінде ұқсас, сонымен қатар әлеуметтендіруші мемлекеттің ерекшеліктерін сипаттау мақсатында біз азаматтық қоғамның сипаттамалық ерекшеліктеріне жүгіну дұрыс болады.

Азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам адамның және азаматтың жеке басының бостандығы мен тәуелсіздігіне кепілдік береді, бұл негізінен әлеуметтенетін мемлекет мүшесіне кірмейді. Дамыған азаматтық қоғам контекстінде әлеуметтік мемлекет азаматтардың мүмкіндіктері мен шынайы демократияны, таңдау еркіндігін, қоғамдағы жеке бағдарды, қаржыны, руханиятты және басқа да әлеуметтік салаларды толық пайдалану үшін практикалық жағдайлар жасайды.

Азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам, адамдар мен мемлекет арасындағы делдал ретінде әрекет етеді, жалпы заңның үстемдігін, мемлекеттік институттардың мемлекеттік билікті бақылауын, мемлекеттің жеке өмірге араласпауы және жеке адамның құқықтары мен заңның үстемдігін, азаматтардың және олардан тұратын қоғамдық және ұлттық бірлестіктердің мүдделерін қолдауды қамтамасыз етеді.

Азаматтық қоғамның басым функциялары, адамды мемлекеттің барлық озбырлығынан және билік тасымалдаушыларынан қорғау, мемлекет саясатын бақылауды жүзеге асыру, яғни әділетсіз шешімдерге жол бермеу, азаматтарды тәрбиелеу мен әлеуметтендіруге, оның ішінде адамдардың мүдделерін қорғауға барлық көмек көрсету болып табылады. Жалпы мазмұнның қоғамға тән барлық ерекшеліктерін ескере отырып, азаматтық қоғамның немесе азаматтық типтегі қоғамның қалыптасуы мен эволюциялық дамуына сөзсіз әсер ететін оң және теріс басымдықтарды талдау болмас еді.

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы қазіргі конституциялық процестің басты стратегиялық мақсаты, адам құқықтары және дамыған елдердің мемлекеттік-құқықтық шынайылығы аясындағы халықаралық-құқықтық стандарттарға сәйкес келетін, демократиялық конституционализмнің біртіндеп қалыптасуы. Осыған байланысты Конституцияны мемлекеттің Негізгі заң ретінде түбіртектеу, қазақстандық қоғамда конституционализмнің қалыптасуын құру мәселелері, Конституцияның принциптерін, идеяларын, әлеуметтік психологияны ең маңызды әлеуметтік құндылықтар ретінде қоғамдық санаға енгізу іргелі міндет ретінде әрекет етеді.

Бізбен, азаматтық қоғамның құрылымдары мен ұйымдары еліміздегі әл-ауқаты жоғары мемлекеттің дамуы үшін маңызды роль атқара-

тындығын көру қисынды болады. Сондықтан құқықтық мәртебені мейлінше көтеріп, қалпына келтіру тұстарын жалғастыру қажет.

Қорытынды

Азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам адамның және азаматтың жеке басының бостандығы мен тәуелсіздігіне кепілдік береді, бұл негізінен әлеуметтенетін мемлекет мүшесіне кірмейді. Жеке бас бостандығынан бас тарту немесе бостандықты көрсетуден қорқу, ең алдымен, билікті жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың шамадан тыс өкілеттіктеріне байланысты әртүрлі себептерге байланысты болуы мүмкін.

Социеталды конституционализм құқықтың плюрализміне сүйене отырып және оны жалпы әлеуметтік мағынада қарастыра отырып, Конституцияны материалдық тұрғыдан түсіндіреді, оны социеталды ретінде талдайды, конституциялау процесі мемлекет шеңберімен шектелмейді, бірақ конституциялық сипаттағы құқықтық нормаларды құратын көптеген субъектілері бар трансұлттық саланы қамтиды. Сонымен қатар, бұл процесс ішінара өздігінен жүреді, құқықты өзгертеді немесе бейімдейді және ол мемлекеттің Конституцияны қабылдауына ұқсас емес. Ол өзін-өзі конституциялаумен сипатталады, онда субъект өзін-өзі институттандырады және социеталды конституционализм тұрғысынан құқықтық өзін-өзі реттеу механизмі арқылы қоғамдық қатынастарға әсер ету мүмкіндігіне ие. Алайда, жаһандықтың бір түрі болып табылатын социеталды жаһандық конституционализмнің негіздемесі, практикалық және теориялық тұрғыдан шешуді қажет ететін бірқатар мәселелерді тудырады.

Атап айтсақ, практикалық деңгейде жаһандық конституционализмге классикалық конституционализмді сипаттайтын ерекшеліктер тән емес: жаһандық қауымдастық біртұтас құқықтық жүйе емес, керісінше автономды режимдерден тұрады; жаһандық қауымдастық та, басқарылатындар мен билік арасында диалог жоқ; ауқымды конституцияның жаһандық авторы (құрылтайшы органы) жоқ; нормалардың сақталуына кепілдік бере алатын мәжбүрлеу күші жоқ. Социеталды конституционализм тұжырымдамасында конституция ұғымы доктриналық деңгейде жалпылама түсіндіріледі, бұл құқықтық реттеудің мағынасын нақтылай ал-

майды, ол конституциялық құқықтық нормалар жүйесіне негізделмегендіктен де оны конституциялық құқықтық реттеу ретінде қарастыруға болмайды. Материалдық конституцияны, оның функцияларын анықтайтын нақты критерийлер негізделмеген, әлеуметтік конституциялардың қолданылу аясы да анық емес. Егер жаһандық конституционализм теориясы біртұтас нормативтік құқықтық құжатты қажетсіңсе, онда қоғамдық конституционализм конституциялық актілерді қабылдауға қабілетті бірнеше орталықтарды қолдайды. Осылайша, қоғамда көп жағдайда шешімін табуды емес, сол жаһанданды әлеуметтік кеңістік проблемасына қатысты, ең алдымен олардың заңдастырылуына негізделген жаңа көзқарастарды талап ететін және қоғамдық конституционализмге тән практикалық және теориялық тұрғыдан қарама-қайшы проблемалардың кездесетінін айта кетуге болады.

Азаматтық қоғам социеталды конституционализмнің қалыптасуына, алдымен құқықтық мемлекеттің принциптерін дамытуға, конститу-

циялық құқықтар мен бостандықтардың сақталуы мен қорғалуына ықпалын тигізеді. Бұл дегеніміз, елімізде демократиялық институттардың нығайуы мен қоғамдағы тұрақтылықты сақтауда үлесі зор. Екіншіден, ҚР-да социеталды конституционализмнің қалыптасуы және азаматтық қоғамның дамуы экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан дамуға тұрақты орта құра алады. Өйткені, олар инвестициялық ахуалдың дамуына, жақсаруына септігін тигізеді, сәйкесінше бұл елдің тұрақтылығын және одан әрі жақсаруына бағыттайды. Үшіншіден, еліміздің халықаралық қарым-қатынас пен ынтымақтастық аясында мемлекетті жоғары деңгейге көтеруге ықпалы бар. Сонымен, Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамның нәтижесінде социеталды конституционализмнің қалыптасуы, негізінен азаматтардың конституциялық принциптерінен туындайтын, ел өміріне араласуына және оның одан әрі дамуына әсер ете алу мүмкіндігі бар неғұрлым орнықты, әділетті, дамыған қоғам құрудан тұрады.

Әдебиеттер

- Амандыкова С.К. Становление доктрины конституционализма в Казахстане. – Караганда, 2002. -439 с.
- Баймаханова Д.М. Конституционализм, его принципы и их роль в развитии и защите прав человека и гражданина в РК // <http://nbilib.library.kz/elib/library.kz/journal/Baimaxanova0512.pdf>
- Баранов П., Воронцов А., Шевченко С. Обществознание. Полный справочник. – М.: АСТ: Астрель, 2015. – 542 с.
- Бочкарев С.В. Правовое регулирование и социетальный конституционализм: соотношение понятий. Государство и право: теоретические и исторические аспекты // Вестник МГПУ. Серия «Юридические науки» 2021 file://pravovoe-regulirovanie-i-sotsientalnyy-konstitutsionalizm-sootnoshenie-ponyatiy.pdf.
- Ж.-Ж. Руссо Об общественном договоре, или принципы политического права Текст произведения используется в научных, учебных и культурных целях URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/Russo>.
- Жаилганова А.Н. Социальное государство и Основной закон// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31655954
- Матаева М.Х. Конституционная история Казахстана и стран Центральной Азии. XX век. Астана : Елорда, 2006. – 413 с.
- Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.
- Ким В.А. Годы созидания.- Алматы, 2001.-312 с.
- Өзбекұлы С., Қопабаев Ө. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 2006. – 264 б.
- Шайо Андраш. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / Пер.с венг.М.: Юрист, 1999. -С.21.
- Юрковский А.В. Конституционно-правовое регулирование в позитивно-правовом смысле: понятие и признаки //Сибирский юридический вестник. -2017. -№1 (76). -С. 50–62.
- Easton D.A. Framework for Political Analysis. London; Sydney; Toronto; New Delhi; Tokyo, 1965. -142 p.
- Sciulli D. Foundations of Societal Constitutionalism: Principles from the Concepts of Communicative Action and Procedural Legality // British Journal of Sociology, 1988.- № 39. -P. 377–407.
- Sciulli D. Theory of Societal Constitutionalism: Foundations of a Non-Marxist Critical Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.- 368 p.
- Teubner G. Constitutionnalisme sociétal: Neuf variations sur un thime de David Sciulli // Jus Politicum: Numéro 19: Ebook. Constitutionnalisme global (janvier 2018). URL: <http://www.juspoliticum.com/article/Constitutionnalisme-societal-Neuf-variationssur-un-theme-de-David-Sciulli-1203.html> (дата обращения: 13.08.2024).

References

- Amandykova S.K. Stanovlenie doktriny konstitucionalizma v Kazahstane [Formation of the doctrine of constitutionalism in Kazakhstan].- Karaganda, 2002.-439 s.
- Bajmahanova D.M. Konstitucionalizm, ego principy i ih rol' v razvitiy i zashhite prav cheloveka i grazhdanina v RK [Constitutionalism, the ego principle and its role in the development and protection of human and citizen rights in the Republic of Kazakhstan] // <http://nblib.library.kz/elib/library.kz/journal/Baimaxanova0512.pdf>
- Baranov P., Voroncov A., Shevcheno S. Obshhestvvoznaniye. Polnyy spravochnik [Social education. Complete guide.]. – M.: AST: Astrel', 2015. – 542 s.
- Bochkarev S.V. Pravovoe regulirovaniye i sotsial'nyy konstitucionalizm: sootnosheniye ponjatiy. Gosudarstvo i pravo: teoreticheskie i istoricheskie aspekty [Legal regulation and societal constitutionalism: the relationship of concepts. Gosudarstvo i pravo: theoretical and historical aspects]// Vestnik MGPU. Seriya «Juridicheskie nauki» 2021 file:/pravovoe-regulirovaniye-i-sotsialnyy-konstitucionalizm-sootnosheniye-ponyatiy.pdf.
- Zh.-Zh. Russo Ob obshhestvennom dogovore, ili principy politicheskogo prava Tekst proizvedeniya ispol'zuetsya v nauchnyh, uchebnyh i kul'turnykh celjah [About the public contract, or the principle of political law Text work is used in scientific, educational and cultural purposes] // URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/Russo>.
- Zhailganova A.N. Social'noye gosudarstvo i Osnovnoy zakon [Social state and basic law]// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31655954
- Mataeva M.H. Konstitucionnaya istoriya Kazahstana i stran Central'noy Azii.XX vek [Constitutional history of Kazakhstan and the countries of Central Asia. XX century.]. Astana : Elorda, 2006. – 413 s.
- Qazaqstan Respublikasynyng Konstituciyasy: 1995 zhyly 30 tamyzda qabyldangan [Constitution of the Republic of Kazakhstan: adopted on August 30, 1995] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.
- Kim V.A. Gody sozidaniya [Years of creation].- Almaty, 2001.-312 s.
- Ozbekuly S., Qopabaev O. Memleket zhane quqyq teoriyasy: Oqulyq [Theory of state and law: Textbook]. – Almaty: Zheti Zhargy, 2006. – 264 b.
- Shajo Andrash. Samoogranicheniye vlasti (kratkij kurs konstitucionalizma) [Self-restraint of power (a short course in constitutionalism)]/ Per.s veng.M.: Jurist, 1999. -C.21.
- Jurkovskij A.V. Konstitucionno-pravovoe regulirovaniye v pozitivno-pravovom smysle: ponjatie i priznaki [Constitutional-legal regulation in the positive-legal sense: concept and features] //Sibirskij juridicheskij vestnik. -2017. -№1 (76). -S. 50–62.
- Easton D.A. Framework for Political Analysis. London; Sydney; Toronto; New Delhi; Tokyo, 1965. -142 p.
- Sciulli D. Foundations of Societal Constitutionalism: Principles from the Concepts of Communicative Action and Procedural Legality // British Journal of Sociology, 1988.- № 39. -R. 377–407.
- Sciulli D. Theory of Societal Constitutionalism: Foundations of a Non-Marxist Critical Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.- 368 r.
- Teubner G. Constitutionnalisme sociétal: Neuf variations sur un thème de David Sciulli // Jus Politicum: Numéro 19: Ebook. Constitutionnalisme global (janvier 2018). URL: <http://www.juspoliticum.com/article/Constitutionnalisme-societal-Neuf-variations-sur-un-theme-de-David-Sciulli-1203.html> (data obrashheniya: 13.08.2024).

Авторлар туралы мәлімет:

Әйтеке Кәмішат Адуқызы – Әлихан Бөкейханов атындағы университеттің докторанты (Қазақстан, Семей, e-mail: kamshat.aiteke@gmail.com);

Майгүл Хафизқызы Матаева – заң ғылымдарының докторы, профессор Әлихан Бөкейханов атындағы университеті (Қазақстан, Семей, e-mail: maigulm@mail.ru);

Майшекина Елдана Советқызы – PhD докторы, Әлихан Бөкейханов атындағы университеті (Қазақстан, Семей қ., e-mail: Eldana_18@mail.ru);

Исахов Бақытжан Сейділлаұлы (автор-корреспондент) – PhD докторы, «Мирас» университеті (Қазақстан, Шымкент, e-mail: bakha86@gmail.com);

Information about authors:

Aiteke Kamshat Adukyzy – doctoral student at the Alikhan Bukeikhanov University (Kazakhstan, Semey, e-mail: kamshat.aiteke@gmail.com);

Maigul Khafizovna Mataeva – Doctor of Law, Professor Alikhan Bukeikhanov University (Kazakhstan, Semey, e-mail: maigulm@mail.ru);

Maishekina Eldana Sovetovna – PhD, Alikhan Bukeikhanov University (Kazakhstan, Semey, e-mail: Eldana_18@mail.ru);

Isakhov Bakytzhan Seidillaevich (corresponding-author) – PhD, Miras University (Kazakhstan, Shymkent, e-mail: bakha86@gmail.com);

Сведения об авторах:

Айтеке Камшат Адуқызы – докторант Университета имени Алихана Бокейханова (Семей, Казахстан, e-mail: kamshat.aiteke@gmail.com);

Матаева Майгуль Хафизовна – доктор юридических наук, профессор Университета имени Алихана Бокейханова (Семей, Казахстан, e-mail: taigulm@mail.ru);

Майшекина Эльдана Советовна – доктор PhD, Университет имени Алихана Бокейханова (Семей, Казахстан, e-mail: Eldana_18@mail.ru);

Исахов Бакытжан Сейдиллаевич (корреспондент-автор) – доктор PhD, Университет Мирас (Шымкент, Казахстан, e-mail: bakha86@gmail.com);

*Тіркелді: 14 қаңтар 2025 жыл
Қабылданды: 10 маусым 2025 жыл*